

Algoritmus určování slovesných tříd a vzorů v češtině

© Klára Osolsobě

Algoritmus funguje v případě, že mluvčí je schopen správně tvořit všechny požadované tvary. Řada rodilých mluvčích totiž při postupu občas chybuje. Pokud např. pochybíme při tvoření infinitivu, např. máme-li zařadit do třídy/ke vzoru slovesný tvar jiný než infinitiv, a vytvoříme infinitiv od příbuzného slovesa, lišícího se většinou videm/způsobem slovesného děje, je toto pochybení důvodem nesprávné odpovědi (neselže algoritmus, ale naše jazyková schopnost).¹ Dále je třeba si dát pozor na případy kolísání mezi třídami/vzory (viz níže).²

1. Utvoř infinitiv.³ Jdi na 2.
2. Infinitiv končí na $-([aá]t)|([aá]ti)$. Ano: Jdi na 3. Ne: Jdi na 6.
3. Utvoř 3. osobu indikativu přítomného času aktiva. Jdi na 4.
4. 3. osoba indikativu přítomného času aktiva končí na *á*. Ano: Jdi na 5. Ne: Jdi na 17.
5. Jde o sloveso 5. tř. vzoru *dělat*. KONEC
6. Infinitiv končí na $-([eěi]t)|([eěi]ti)$. Ano: Jdi na 7. Ne: Jdi na 17.
7. 3. osoba indikativu přítomného času aktiva končí na *í*. Ano: Jdi na 8. Ne: Jdi na 17.
8. Před infinitivní koncovkou $-(t)|(ti)$ předchází *i*-. Ano: Jdi na 9. Ne: Jdi na 10.
9. Jde o sloveso 4. tř. vzoru *prosít*. KONEC
10. Před infinitivní koncovkou $-(t)|(ti)$ předchází $[eě]-$. Ano: Jdi na 11. Ne: Jdi na 15.
11. Utvoř imperativ (2. os. sg.). Jdi na 12.
12. Tvar končí na $-[eě]j$. Ano: Jdi na 13. Ne: Jdi na 14.
13. Jde o sloveso 4. tř. vzoru *sázet*. KONEC
14. Jde o sloveso 4. tř. vzoru *trpět*. KONEC
15. Utvoř tvar 1-ového přičestí. Jdi na 16.
16. Před *-l* předchází *i*-. Ano: Jdi na 9. Ne: Jdi na 11.
17. Infinitiv končí na $-([áeěíý]|(ova)|(ou))t|([áeěíý]|(ova)|(ou))ti$. Ano: Jdi na 18. Ne: Jdi na 31.
18. 3. osoba indikativu přítomného času aktiva končí na *-je*. Ano: Jdi na 19. Ne: Jdi na 23.
19. Před infinitivní koncovkou $-(t)|(ti)$ předchází *ova-*. Ano: Jdi na 20. Ne: Jdi na 21.
20. Jde o sloveso 3. tř. vzoru *kupovat*. KONEC
21. Tvar není pouze *je* (<*být*>). Ano: Jdi na 22. Ne: Jdi na 45 (*být*).
22. Jde o sloveso 3. tř. vzoru *krýt*. KONEC
23. Infinitiv končí na $-([nm]out)|([nm]outi)$. Ano: Jdi na 24. Ne: Jdi na 31.
24. 3. osoba indikativu přítomného času aktiva končí na $-[nm]e$. Ano: Jdi na 25. Ne: Jdi na 46. (*zabřede*).
25. Před infinitivní koncovkou $-(t)|(ti)$ předchází $[bcčdfghjkmptsšt vxzž][nm]ou-$. Ano: Jdi na 26. Ne: Jdi na 30.
26. Utvoř tvar 1-ového participia. Jdi na 27.
27. Před *-l* může předcházet jak $(a)-$, tak $([nm]u)-$. Ano: Jdi na 28. Ne: Jdi na 29a.
28. Jde o sloveso 2. tř. vzoru *začít*. KONEC

¹ Uživatelé korpusu si mohou pomoci tak, že tvar slovesa vyhledají v korpusu a zobrazí si lemma.

² Kolísání mezi vzory se může odrazit v lematizaci tak, že méně obvyklý tvar (archaický) není rozpoznán automatickou morfologickou analýzou (lemma je tvar sám a tag je X.*).

³ První krok je uveden pro případ, že máme za úkol určit třídu a vzor slovesa v libovolném tvaru (textovém). Tento krok není většinou nutný pro určení třídy, je ale nezbytný pro určení vzoru. Usnadní také práci s výjimkami. Pomůckou ke správnému vytvoření infinitivu od libovolného tvaru může být následující postup: a) vytvoříme větu, v níž bude příslušný tvar tvarem (součástí tvaru) přísudkového slovesa a b) provedeme substituci konstrukcí s modálním slovesem. Máme např. určit třídu a vzor slovesného tvaru *odpluje*. Studenti chybovali a tvořili nesprávně infinitiv *odplouvat*. Správně je ovšem *odplout*. Jestliže nahradíme přísudkový tvar *Lod' <odpluje> z přístavu* tvarem *Lod' <smí odplout> z přístavu*, pak se uvedené chyby vyhneme.

29a. Jde o sloveso *dmout*. Ano: Jdi na 28. Ne: Jdi na 29b.

29b. Jde o sloveso **2. tř.** vzoru *tisknout*. KONEC

30. Jde o sloveso **2. tř.** vzoru *minout*. KONEC

31. Infinitiv končí na -([szc]t)|([szc]ti)|(ci)|([aái]t)|([aái]ti)). Ano: Jdi na 32. Ne: Jdi na 45 (*jet, mlet*).

32. 3. osoba indikativu přítomného aktiva končí na -[eě]. Ano: Jdi na 33. Ne: Jdi na 45 (*stát, bát se, spát, mít, jíst*).

33. Před infinitivní koncovkou -(t)|(ti)|(i) předchází [szc]-. Ano: Jdi na 34. Ne: Jdi na 38.

34. Před -e ve 3. os. sg. ind. prez. akt. předchází [čž]-. Ano: Jdi na 35. Ne: Jdi na 36.

35. Jde o sloveso **1. tř.** vzoru *péci*. KONEC

36. Před -e ve 3. os. sg. ind. prez. akt. nepředchází n-. Ano: Jdi na 37. Ne: Jdi na 46 (*říci/řít, stříci se, bříst(i)*).

37. Jde o sloveso **1. tř.** vzoru *nést*. KONEC

38. Před infinitivní koncovkou -(t)|(ti) předchází [řl]i-. Ano: Jdi na 39. Ne: Jdi na 40.

39. Jde o sloveso **1. tř.** vzoru *umřít*. KONEC

40. Před infinitivní koncovkou -(t)|(ti) předchází i- a zároveň před -e ve 3. sg. ind. prez. akt. předchází [nm]-. Ano: Jdi na 28. Ne: Jdi na 41.

41. Před infinitivní koncovkou -(t)|(ti) předchází [aái]-. Ano: Jdi na 42. Ne: Jdi na 45 (*jít, chtít*).

42. Před -[eě] ve 3. os. sg. ind. prez. akt. předchází měkká souhláska ([čn⁴řžš](šl))-). Ano: Jdi na 43. Ne: Jdi na 44.

43. Jde o sloveso **1. tř.** vzoru *mazat*. KONEC

44. Jde o sloveso **1. tř.** vzoru *brát*. KONEC

45. Jde o nepravdělná slovesa: *být, jet, jíst, mít, jít, chtít, stát, spát, bát se, (mlet)*. KONEC

46. Jde o slovesa kolísající mezi **1. tř.** (*nést, péci*) a **2. tř.** (*tisknout*) (*říci, stříci se, bříst(i), ...*). KONEC

Kolísající slovesa:

A. Mezi **1. třídou** (pouze vzory *mazat, brát*) a **5. třídou**. V mluvnicích přechodný vzor (*kopat*).

B. Uvnitř **4. třídy** mezi vzory *trpět/sázet* (imperativ: *trp/sázej*).

C. Mezi **1. třídou** (pouze vzory *nést, péci*) a **2. třídou** (*říci, střechnout se/stříci se, (za)břednout/(za)bříst(i), ...*).

D. Během historického vývoje si některá slovesa vytvořila paralelní systém tvarů podle **3. třídy** vzoru *krýt* a **2. třídy** vzorů *minout, začít*. Dvojice takových sloves mohou/nemusí být synonymní (srov. např. *dout/dmout*, ale *plout/plynout*).

E. Mezi **1. třídou** (vzor *umřít*) a **4. třídou** (vzor *prosit*) srov. tvary slovesa *zřít*.

F. Mezi **3. třídou** (vzor *krýt*) a **4. třídou** (vzor *prosit* a *trpět*) srov. např. tvary sloves *dlít, dštít*.⁵

G. Mezi **3. třídou** (vzor *krýt*) a **5. třídou** (vzor *dělat*) srov. např. tvary slovesa *dát (se), klát, plát*.⁶

⁴ V tom případě se *e* graficky realizuje jako *ě*. Jde, pokud je nám známo, o jediné sloveso *stonat–stůně*.

⁵ Srov. např. doklady jako ... *zítra <zetlíš> v mých očích ...*, ... *již <tlíte> v zemi, k níž jste láskou vřeli ...*, jakož i chybné značkování tvaru *tlím* (ve skutečnosti jde o překlep ve slově *film*) v korpusu SYN (... *nejlepší propagandistický <tlím/tlít/VB-S---IP-AA---I> všech dob ...*) versus ... *bez vlastní viny pučím, raším, <nesetleji>*, ..., ... *<tlejou> tam pod vodou, ... <tlejou> a už je jich moc ...* Nebo např. doklad z korpusu SYN jako ... *anebo tu zášť*, <*dštím*> *poněkud kultivovaněji ...* versus na internetu doložené ... *všichni tady na to <dštijou> síru ...*

⁶ Sloveso *zdát (se)*, které etymologicky souvisí se slovesem *dát se (děje se, ...)*, srov. *udát se*, tvoří synchronně tvary podle vzoru 5. třídy *dělat*. S něčím podobným se setkáváme u slovesa *klát*, které přešlo z 1. třídy (*kolu, ...*) do 5. třídy. V SSSJČ i PSJČ se uvádí, že sloveso *prokláti se* vyskytuje „jen ve tvarech minulých“, nicméně např. v korpusu SYN jsou doloženy i tvary od kmene přítomného ... *a chladnokrevně jej <proklá> oštěpem ...* utvořené

Algoritmus tvoření přechodníků v češtině⁷

© Klára Osolsobě

1. Zjistí, jaké má sloveso vid. Jdi na 2.
2. Sloveso je vidu dokonavého. Ano: Jdi na 3. Ne: Jdi na 4.
3. Tvoří přechodník minulý. Utvoř tvar příčestí minulého (*l-ového*), odtrhni koncové *-l-*. Po odtržení koncového *-l-* kmen končí na konsonant. Ano: Jdi na 5. Ne: Jdi na 6
4. Sloveso je vidu nedokonavého. Ano: Jdi na 9. Ne: Jdi na 32.
5. Přidej ke kmeni koncovku *-o* (tvar maskulinum sg.), *-ši* (tvar femininum nebo neutrum sg.), *-še* (tvar pro všechny rody pl.). KONEC
6. Po odtržení koncového *-l-* kmen končí na vokál a jde o prefigovanou variantu slovesa *jít*: Ano: Jdi na 7. Ne: Jdi na 8.
7. Přidej ke kmeni koncovku *-d-o* (tvar maskulinum sg.), *-d-ši* (tvar femininum nebo neutrum sg.), *-d-še* (tvar pro všechny rody pl.). KONEC
8. Přidej ke kmeni koncovku *-v-o* (tvar maskulinum sg.), *-v-ši* (tvar femininum nebo neutrum sg.), *-v-še* (tvar pro všechny rody pl.). KONEC
9. Tvoří přechodník přítomný. Utvoř tvar 3. os. pl. ind. prez. akt. Tvar končí na *-ou*. Ano: Jdi na 10. Ne: Jdi na 16.
10. Po odtržení koncového *-ou* kmen končí na *[bdfhklmnpstvz|(ch)]*. Ano: Jdi na 11. Ne: 12.
11. Přidej ke kmeni koncovku *-a* (tvar maskulinum sg.), *-ouc* (tvar femininum nebo neutrum sg.), *-ouce* (tvar pro všechny rody pl.). V případě sloves **2. tř.** je kmen s tematickým *[nm]*. KONEC
12. Jde o tvar sloves *dřou, mřou, přou, třou, vřou*. Ano: Jdi na 13. Ne: Jdi na 14.
13. Utvoř varianty *drou, mrou, prou, trou, vrou* a vrať se zpět na 10.
14. Po odtržení koncového *-ou* kmen končí na *[čjňšř]*. Ano: Jdi na 15. Ne: Jdi na 16.
15. Přidej ke kmeni koncovku *-[e⁸]* (tvar maskulinum sg.), *-íc* (tvar femininum nebo neutrum sg.), *-íce* (tvar pro všechny rody pl.). V případě sloves **3. tř.** je kmen s tematickým *(j|(uj))*. KONEC
16. Jde o tvar slovesa *můžou*. Ano: Jdi na 17. Ne: Jdi na 18.
17. Utvoř variant *mohou* a vrať se zpět na 10.
18. Po odtržení koncového *-ou* kmen končí na měkký konsonant *ž*. Ano: Jdi na 15. Ne: Jdi na 19.
19. Jde o tvar slovesa *chtít*. Ano: Jdi na 20. Ne: Jdi na 21.
20. *chtít : chtějí : chtěj-e/cht-ě, chtěj-íc/cht-íc, chtěj-íce/cht-íce* KONEC
21. Jde o tvary sloves *vědět, vidět, jíst*. Ano: Jdi na 22. Ne: Jdi na 23.

podle vzoru *dělat* a tamtéž najdeme i doklad tvaru podle vzoru *krýt* ... *Jupiter rozkomihá smrtící blesk a <proklaje> mě* ... Pravidelně se nechová též sloveso *plát*, u něhož jsou řídky doloženy tvary podle vzoru *krýt* (srov. doklad z korpusu SYN ... *tak oko mi <plaje>* ... a ... *zář jiter i západů v jeho krvi nám horoucně <plá>* ...), běžnější jsou ovšem tvary podle vzoru *dělat*. V korpusu SYN je poměr tvarů podle vzoru *krýt:dělat* buď 2:80, nebo 3:81. U doložených tvarů 3. pl. ind. prez. akt. nelze totiž rozlišit třídu a vzor (srov. homonymní *pla-j-i* jako *hra-j-i* nebo *pl-aj-i* jako *tk-aj-i*).

⁷ O přechodnících se všeobecně tvrdí, že se v češtině příliš neužívají. Nicméně se od nich (vcelku pravidelně) tvoří adjektiva (typ *kupující* nebo *dostavivší se*), která (alespoň v prvním případě) frekventovaná a užívaná jsou. Pravidelně se pak chybí při záměnách adjektiv tvořených od přechodníku přítomného (procesuálních *žehlicí, kryjící, ...*) a adjektiv účelových, tvořených od kmene minulého (typ *žehlicí, krycí, ...*). Ve zvukové realizaci adjektiv odvozených od sloves 4. třídy vzoru *prosit* se totiž stírá rozdíl mezi dlouhým a krátkým *i/i*, což je pro češtinu typické i jinde, např. ve tvarech zájmena *ona – ji/jí*. To má pak vliv na pravopisné chyby při grafickém zaznamenání kvantity u příslušných adjektiv. To jsou mimo jiné důvody, pro něž je třeba tvoření přechodníků věnovat patřičnou pozornost.

⁸ Retnice alternují též ve tvarech přechodníku přítomného sloves podle vzoru *prosit* (na rozdíl od tvarů pasivního příčestí a dějových jmen: srov. *nemluvě*, ale *mluvení*), v grafické rovině se po nich tedy píše *ě*, stejně jako se *[d'e].[t'e].[ňe]* graficky realizuje jako *dě, tě, ně*.

22. vědět : vědí : věd-a, věd-ouc, věd-ouce, jíst : jedí : jed-a, jed-ouc, jed-ouce, vidět : vidí : vid-a, vid-ouc, vid-ouce.
23. Utvoř imperativ 2. os. sg a jdi na 24.
24. Imperativ končí na [eě]j. Ano: Jdi na 25. Ne: Jdi na 15.
25. Tvar 3. os. pl. končí na *ají*. Ano: Jdi na 26. Ne: Jdi na 30.
26. Tvar je *dají*. Ano: Jdi na 27. Ne: Jdi na 28.
27. *dají* : *dad-a/daj-e, dad-ouc/daj-íc, dad-ouce/daj-íce*. KONEC
28. Jde o slovesa **3. tř.** vzoru *krýt*.⁹ Ano: Jdi na 15. Ne: Jdi na 29.
29. Přidej koncovku *-aje* (tvar maskulinum sg.), *-ajíc* (tvar femininum nebo neutrum sg.), *-ajíce* (tvar pro všechny rody pl.). KONEC
30. Jde o slovesa **3. tř.** vzoru *krýt*, **4. tř.** vzorů *prosit, trpět*.¹⁰ Ano: Jdi na 15. Ne: Jdi na 31.
31. Přidej koncovku *-[eě]je* (tvar maskulinum sg.), *-[eě]jíc* (tvar femininum nebo neutrum sg.), *-[eě]jíce* (tvar pro všechny rody pl.). KONEC
32. Sloveso je obouvidové. Tvoří se tvary obou přechodníků.

⁹ Všimněme si, že kromě sloves **5. tř.** vzoru *dělat* může ve 3. sg. ind. prés. akt. končit na *ají* a v imperativu výjimečně na *ej* i sloveso **3. tř.** vzoru *krýt* (srv. *tkát/tkají/tkej* ale i *hrát/hrají/hrej* vedle *hraj*).

¹⁰ Všimněme si, že kromě sloves **4. tř.** vzoru *sázet* a **5. tř.** vzoru *dělat* mohou na řetězec [eě]j v imperativu končit slovesa **3. tř.** vzoru *krýt* (srv. *sázet/sázej* ale i *pět/pěj, spět/spěj, smát se/směj se, vát/věj, ...*) a **4. tř.** vzoru *prosit* (srv. *sázet/sázej* ale i *vykolejit/vykolej*).